

Јулијана С. Деспотовић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за проучавање језика и књижевности

DOI: 10.46793/KDNN21.161D
УДК: 81`28+81`373.72]:821.163.41-32

Бојана М. Вељовић Поповић
Катедра за српски језик

ДИЈАЛЕКТИЗМИ КАО СТИЛСКО ОБЕЛЕЖЈЕ РШУМОВИЋЕВЕ ПРОЗЕ *ТРИ ЧВОРА НА ТРЕПАВИЦИ*

Айстиракиј: Предмет нашег интересовања у овоме раду јесте дијалекатски језички ниво Ршумовићевог збирке приповедака *Три чвора на трепавици – Сећање на крилајто дејиньсиво*. Занима нас, преваходно, на који начин се кроз говор ликових манифестују идиоматске карактеристике овог дела штокавског језичког комплекса. Издвојићемо, класификовати и анализирати фонетско-фонолошке, морфолошке, и синтаксичке дијалектизме. Дијалекат којим проговарају ликови у овој књизи припада западнијим крајевима штокавштине и уклапа се у ареал херцеговачко-крајишког дијалекта. Имајући у виду да је дијалекатски израз у овом роману искоришћен као једно од средстава карактеризације ликових, те да се јавља само у говору ликових, наш циљ јесте и да утврдимо стилогеност дијалектизама које писац употребљава при обликовању њиховог дискурса.

Кључне речи: дијалекат, дијалектизам, Љубивоје Ршумовић, идиом, стилско обележје, говор ликових.

Увод

Књига *Три чвора на трепавици – Сећање на крилајто дејиньсиво* Љубивоја Ршумовића књижевноуметничка је творевина која, кроз укрштај ситуационог, догађајног, језичког, или, прецизније, дијалекатског плана, те богатим каталогом живописних ликових, представља споменик једном времену и људима који су му припадали. Људима који – са својим аутентичним говором, особеним наравима, моралним начелима и интересовањима – са становишта данашњице све више добијају карактер фиктивних, имагинарних ликових из прохујалих времена. Данашње дете читалац кроз кратке

прозне целине упознаје се са сада већ заборављеним дечијим играма, занатима, природним, породичним и школским окружењем, које се процесом модернизације друштва прилично променило. И не само то, пуштајући ликове да проговоре својим матерњим дијалектом, аутор оставља успомену и на језички израз који такође, услед континуираног процеса дедијалектизације у руралним подручјима српског дијалекатског простора под моћним утицајем образовног система и масовних медија, данас звучи другачије. Поједини гласовни, морфолошки, творбени и синтаксички облици данас се могу чути можда још једино код старијих житеља пишневог родног Љубиша. Језичким променама посебно је захваћен лексички ниво, те стога не чуди одлука аутора да поједине лексеме, у времену његовог детињства савсим обичне а данас заборављене, издвоји и дефиницијама на крају сваке приповедне целине објасни њихово значење.

Појава дијалекта у литерарном тексту са аутобиографском потком последица је намере да се реконструишу суштински идентитетски чиниоци сопственог битисања, а стилску вредност имају „лексичке јединице дијалекатског карактера којима аутобиографи приказују себе или друге у одређеном периоду и одређеној социјалној средини” (Муртагић Туна 1998: 529). Повратак у детињство, породично и дијалекатско окружење значе симболичко враћање на саме почетке, тамо где се налазе замеци бића какво оно заисте јесте. У лингвистици позната тврдња да су дијалекти документи историје народа значи и да су народни говори документи личне историје сваког човека понаособ. Сентиментални однос према детињству и завичају такође захтева да се проговори матерњим идиомом. Дијалекат који налазимо у Ршумовићевим приповеткама, будући близак основици стандардног језика, није маркиран у оној мери у којој је то нпр. врањски, трстенички или неки други говор са територије дијалеката који чувају неке архаичније особине, али свакако садржи дух народног и народског фолклорног израза. Инкорпорирањем у књижевноуметнички текст дијалекатска реч ослобађа „матерњу мелодију”, условљава „појаву примордијалног, изворног и родног звука који води аутора до суштинског и предачког у менталитету, психологији, патријархалној етици и културном систему” (Станковић 2016: 230). Дијалекат и дијалекатско у уметничкој књижевности имају вредност сложеног симболичког статуса родног звука – „дијалекатска реч постаје симбол магијске формуле, мистичког, оностраног звука који једини може продрети у пренаталну судбину човека, у несвесно и архетипско искуство” (Станковић 2016: 230), и управо у њој „леже одговори на суштинска питања о свету и човеку” (Станковић 2016: 230). У односу на употребу нормативног књижевног језика, естетичка и поетска функција дијалекта у уметничком тексту има комплекснији лирски ефекат. „Дијалекат, као какав језик у језику, или мали језик у контексту стандардизованог језика, омогућује дијахронијско кретање кроз време, простор, енергију и

носи примордијалне поруке (Андрејевић, Андрејевић 2016: 40). Дијалекатска реч уноси у књижевноуметнички текст нови звук, облик и израз, те дух свежине „нерабљене лексике из удаљене језичке ситуације” (Андрејевић, Андрејевић 2016: 41) и предочава читаоцу читаву једну народну филозофију похрањену у језику и манифестовану кроз језичке облике. Дијалекат „онеобичава књижевни текст који постаје лингвистички феномен и језички варијетет, а његове идиомске необичности носе и ефекат изненађења у значењском смислу”, те тако „сам по себи има поетичку функцију у модернистичком тексту” (Андрејевић, Андрејевић 2016: 41). Дијалектом се „обезбеђује другачијост израза у односу на уобичајени књижевни канон и различито песничко доживљавање света”, а уметнички текст „добива нови језички идентитет у коме дијалекат има специфичну, главну поетичку улогу” (Андрејевић, Андрејевић 2016: 41).

Предмет нашег интересовања у овој раду јесте управо поменути језички ниво ове збирке приповедака. Занима нас, превасходно, на који начин се кроз говор ликова манифестују идиоматске карактеристике овог дела штокавског језичког комплекса. Издвојићемо, класификовати и анализирати фонетско-фонолошке, морфолошке, и синтаксичке дијалектизме¹. Дијалекат којим проговарају ликови у овој књизи припада западним крајевима штокавштине и уклапа се у ареал херцеговачко-крајишког дијалекта. Иако не постоји дијалекатска студија у којој је описан говор Љубиша (или Чајетине са околином), суседни, структурно и еволутивно истоветни говори били су предмет интересовања дијалектолога и описани су у дијалектолошким студијама². Користећи се научним подацима у њима саопштенима, у раду ћемо покушати да утврдимо у којој мери се идиоматске и идиолекатске карактеристике говора ликова уклапају у општу језичку слику овог ареала, тачније да ли је говор ликова аутохтони говор западно-србијанског терена, или је, кроз процес стилизације, уметнички обликован и прилагођен стандарднојезичком изразу.

Приповетке у збирци *Три чвора на њрејавици* представљају аутобиографске записе писца који се сећа свог детињства, о којем проговара у првом лицу. Нараторски дискурс уклапа се по свим својим карактеристикама у стандарднојезички израз. Одступања на било ком плану језичке структуре нема, и наратор, са значајне временске дистанце, језички и стилски неутралним тоном уводи читаоце у причу, даје краће или дуже осврте на

¹ Проза коју анализирамо обилује и лексичким, као и творбеним дијалектизмима, али би укључивање њихове анализе превазишло обим овог рада.

² У раду у ову сврху користимо следеће дијалекатске студије: П. Ђукановић, *Говор Драичева* (Ђукановић 1995: 1–240); М. Николић, *Говор Горибиља* (Николић 1972: 619–746) и С. Марковић *Говор Ужичке Црне јоре* (Марковић 2011: 337–672).

поједине догађаје и личности, те коментарише одређене сегменте приповести. Поступак обликовања нараторског дискурса као неутралног последица је намере да се израз ликова, поступком црно-беле технике, рељефније издвоји, учини уочљивијим, живописнијим и стилогенијим. Сходно наведеном, наш циљ јесте да утврдимо на који начин дијалектизми, који у нараторском говору изостају, функционишу и како се стилски активирају у говору ликова. Наратор се, дакле, служи књижевним регистром српскога језика, а поред њега стандардним језиком проговарају још једино учитељи и учитељице (који по дужности а и зато што су дошли из неких других места у Љубиш говоре другачије од осталих). Сви други ликови (дечакови баба, деда, отац, мајка, кум, комшије) користе се дијалектом. Оно што је посебно занимљиво јесте то да се, при повратку у детињство, нараторско *ја* језички удваја. Наиме, када проговара као дечак – у породици, школи, децијим играма – стандарднојезички израз овог другог *ја* претвара се у идиом истоветан ономе којим се служе остали актери приповести. Наратор дечак, дакле, који је тек касније, кроз одрастање, образовање и одлазак из свог родног места напустио матерњи дијалекат, проговара њиме у разговору са осталим ликовима, а исто чини и Томислав, дечаков двојник или својеврсни алтер его.

Имајући у виду да је дијалекатски израз у овом роману искоришћен као једно од средстава карактеризације ликова, те да се јавља само у говору ликова, наш циљ јесте и да утврдимо стилогеност дијалектизама које писац употребљава при обликовању њиховог дискурса, будући да дијалектизми имају снажну „евокативну вриједност, изражавајући друштвени миље, неки крај или вријеме” (Лешић 1979: 158).

1. Анализа грађе

У анализи која следи издвајамо и анализирамо дијалектизме забележене у збирци прозе *Три чвора на њрејавици – Сећање на крилато деићинство*, при чему ћемо указати на разлике у језичком изразу наратора и ликова приповести. Упоредиће се језичка слика локалног идиома представљена у овом књижевноуметничком остварењу са дијалекатским приликама присутнима у природној манифестацији говора истога типа на ширем дијалекатском терену. У раду се са стилистичког аспекта процењује стилска и уметничка вредност дијалекатских јединица.

1.1. Фонетско-фонолошки дијалектизми

1.1.1. Ршумовићев родни Љубиш налази се на делу штокавске територије коју одликује јекавска замена некадашњег вокала *јайі*. Иако

структурно припадају ареалу јекавштине, синхроне прилике у овим говорима указују на присутност процеса екавизације, чије исходиште налазимо у образовном, културном и медијском дискурсу који је скоро доследно екавски. Социолингвистичке и дијалекатске прилике у западнијим деловима српског језичког простора такве су да јекавске ликове данас срећемо готово искључиво у говору старије популације, док у говору млађег становништва превладава екавица³.

У говору ликова у књизи која је предмет наше анализе јекавица је доследна, те тако на месту старог гласа *јайи* налазимо рефлексе *је/ије*, односно ликове са извршеним јекавским јотовањем латерала, дентала и лабијала:

(1) још три *мјесеца* па ће се Милеса породити (15); а немамо *колијевке* у кући (15); док сам *засијецао сјекиром* стабло при земљи (15); *занијети* ударањем (15); зачујем *разіовјејино* (15); липа ми рекла док сам је *сјеко* (16); на четири стране *свијетиша* (16); вашу *ђецу* (16); *јримјетишила сам* (16); *сјећам се* (16); свему *свијетиу* на славље, *ђеиетиу* на здравље (18); трагање за *јоријеклом* (23); да су ту *живљели* (23); турско *вријеме* (23); *дјежанија* од зулума (23); *ђевојка* на миразу (23); вала ти што си ми *донијела* ове *двије* мушке *одмјене* у кућу, сад ћу сретнија *умријети* (29); погледајте му *лијеву* бутину (33); *обиљежен* је (33); нашли смо *лијек* (34); *не смијемо* (34); па ти мишић *јројорио* (35); да почну да *вјерују* (35); *ђе* ми је (40); *донијећу* му (40); *свјетилица* (41); *салећеше* Бугари (41) она кобила, ко да је мене питала, *шуће, њриће*, док натоварише (41); кад *јодиједимо* (42); да сам *дијесна* (42); кад је *однијо* (42); *замакоше за дријеј* (44); *дигли би јоћеру* (60); онај главоња се *зацрвенио* (43); *јодјејла* кобила (66); *сасјекли* сву јапију (66); *вјенчанице* (66); те се они *досјетише* (66); заврзу ону *вјенчаницу* (66); *одјејла* мисао (74); не *зановјетијај* више (99); неће *ђе* су јадуке (99); ту живе *слијеји* миши (150); да не *јрећератише* (99).

³ Процес постепене екавизације уочен је и током дијалектолошких истраживања говора западне Србије, те је тако П. Ђукановић у Драгачеву забележио постојање мешовитог ијекавско-екавског типа (Ђукановић 1995: 34); М. Николић горобиљски говор (у студији писаној пре педесет година) одређује као јекавски, с напоменом да говорници у потпуности владају и екавским изразом па у разговору са људима из других крајева без тешкоће прелазе у потпуности на екавски израз. Ово указује на чињеницу да свој матерњи идиом осећају као дијалекатски маркиран. Такође, посредством школе и медија екавски изговор у овом подручју постаје експанзивнији (Николић 1972: 651–652). Ијекавски изговор са мањим бројем екавизама „одлика је непатвореног говорног израза нешколованог становништва” Ужичке Црне горе (Марковић 2011: 444), а проценат присуства екавизама варира у зависности од територијалног положаја делова говора.

Говор наратора не показује одступања од екавског стандарда, те су тако бележени искључиво екавски ликови:

(2) па сам упитао мајку да ли се овога *сећа* (16); рођен сам у *йонеделяк* (17); *цело* то јутро (17); кад ми је *одсекла* пупак (18); отац их је користио *за време* Другог светског рата (21); знам да морам *видејти* (30); одакле та *свейлоси* долази (30); тај други *свейи* (30); *увек* се будио на истом *месџу* (32); на мојој *левој* бутини (33); *бела* бутна кост (34); ја *сам се осмехнуо* (35); деда Стеван ми је све ово *исџријоведео* (35); деда је завршио причу *речима* (35); Другог светског рата *се сећам* само из снова (37); *нисам волео* (37); *бежим* ја (37).

Но, као што смо и поменули, онда када нараторско *ја* проговара децијим гласом израз се трансформише у дијалекатски, а са том променом долазе и јекавске форме (3), с тим да се не јављају доследно (4):

(3) *ђе* ти је кућа? (57); не *вјеруј* очима (63); зато што је *ђедо* Стеван реко да је носим, и да се никад више нећу *разбољейти* (80); *лијей* си (99); сад сте обе *најљейше* на *свијейу* (104); због *љейоџе* (168); са *оволикијем* носом (168); кучина се савија у *куђеље* (248); *ђедо* је рекао (80); нема никога са *џаквијем* именом (73); понекад и *цијеле* ноћи (55);

(4) мајка ми је *пегушила* (68); *последњу реч* је изговарала (68).

Посебно је ово занимљиво посматрати у деловима приповести где се на блиском одстојању укрштају ове две приповедне инстанце. Тако једна од прича почиње са нараторовим: једне вечери се *Месеџ* беше тако спустио (58), након чега, препустивши реч детету, наставља: Јеси ли *видио* синоћ *Мјесеџ*? (58)⁴.

Иницијални вокали у говору ликова неретко ишчежавају, што је одлика и природних идиома овога језичког ареала (в. Николић 1972: 657; Букановић 1995: 31; Марковић 2011: 430). Примери који то илуструју у нашој грађи су:

(5) од топле, војне, *џалијанске*, калцијумове *некиџије* (35); није могла *некиџија* сама да се разлије (35); поспали *нако* по земљи (41); *нако* брадати (42); зашто чак *вамо*? (99).

---

⁴ У наставку рада примере забележене у говору дечака наратора нећемо посебно издвајати будући да се у потпуности уклапају у особине идиома осталих ликова.

Финална вокалска група *-ао* (6), а ређе *-ео* (7) такође се елиминишу асимилацијом и сажимањем у корист другог вокала⁵:

(6) Цветко је мудро *ћуџо* (15); *џоумиро* народ (23); ти *леџо* поред прозора и *засџо* (33); *уџуњо се* мраз (33); *набро* трешања (65); *леџо* и *засџо* (65); једва *дочеко* (66); он *осџо* (66); *оџишио* (40); језик *џреџизо* (196); није *моџо* (66); *сазво* читаву мџу (66); *џисо* ми је (74); *џлего* сам ја (75); ја сам *џредлаџо* (75); мисли да је *дозво* вучицу (92); ја сам био мали па сам *џорасџо!* (56); није важно ко вас је *офарџо* (104);

(7) *џочо* једну по једну да их једе (65); па се *џоџо* на нечију туђу трешњу (65).

У нараторском говору редовно је: *иџао* је на посао (53); кад сам *џиџао* (65); *џрестџао* да лаје (149); па сам се *џочео* све више дружити с њим (162); *видео се* (76); нисам *знао* (46); онда је Андрија *рекао* (77); нисам *џроџоварао* ни речи (71).

Нестабилан положај у систему те ишчезавање гласа *х* из иницијалне, медијалне и финалне позиције у речи одлика је свих околних јекавских говора (Николић 1972: 661–662; Ђукановић 1995: 60; Марковић 2011: 468–469), али и штокавштине у целини. Од овога принципа не одступа ни говор Ршумовићевих јунака, у коме скоро редовно бележимо форме са ишчезлим веларом у иницијалној (8) медијалној (9), или финалној (10) позицији. Уместо облика са ишчезлим финалним *-х* у медијалном и финалном положају чешће смо бележили ликове у којима уместо овога гласа налазимо заменске гласове *к* и *џ* (11) или пак хијатско *ј* или *в* (12). Тек неколико примера забележено је са очуваним гласом *х* (13):

(8) *вала* драгоме Богу (16); а ви како *ођеџе* (27); *вала* ти (29); видим *ође* сјекиру (40); *ође* ракије (40); Микаило *ладнокрван* (43); кад је *ладњикаво* вријеме (79); пет *екџара* (131);

(9) *узданем* ја (16); *саранисмо* Иванку (19); *заманем* (40); што си нас *наранила* (42); све кобац *џоваџо* и однио (42); *џоџиџај* (43); *довџиџим* пушку (44); *ману* руком (44); мене *уваџи* плач (44); *уваџиџемо* га (60); *џоваџа* оне кокоши (40);

---

⁵ Регресивна или прогресивна асимилација и сажимање вокалских група појава је која је присутна на читавом штокавском терену (а тако и у разговорном подстилу српског језика), имајући у виду да српски језик не трпи вокалске групе, те да их у највећем броју случајева, сем онда када би семантика била угрожена, уклања на различите начине.

(10) реко *ди* (142);

(11) *Микаило* (40); *дијак* просула (40); *одок* до Анђелије те *донијек* (43); *шијейџовак* ја (42); *дацик* ону сјекирчину (40); богами се ја *ујлашик* (41) црни *Микаило* (16); поред *самијеј* *улазнијеј* врата (17); не *ди* ми после жао *онијеј жалоснијеј мојијеј кокошки* (42); снашла *иј* страшна судбина (19); да *иј* не ода (42); грдно *иј* погледати (42); *овијеј* ми очију (64); од *њејовијеј* ријечи (75); због *овијеј* јабука (99); крпили смо *иј* (75); успомену на мог побратима из *ишешкијеј* дана (75);

(12) а он, *ишијо* некако, сјећам се, каже (16);

(13) па *хала, хала, халакали* око кобиле (66); не море нос да ти прими довољно *ваздуха* (79); вуци *ваздух* (79).

Асиметрични фрикатив *ф* такође има нестабилну системску позицију и у говору ликова бележи се његова замена сонантом *в* у примерима⁶:

(14) нађем једну *влашу* (40); треба ми за *вењер* (41); врати пиштољ у *вуијролу* (44); ником ништа није *валило* (119).

У међувокалској позицији глас *в* има пасивну артикулацију и из тог положаја у говорима херцеговачко-крајишког дијалекта неретко ишчезава (Марковић 2011: 464). Примери са испадањем овога гласа у медијалној позицији забележени су и у говору ликова у испитиваној грађи:

(15) *чоек* лако повантрза кад је сам у шуми (15); коњ и *чоек* више знају но сам *чоек* (15); реко *ди* да је *чоек* (142); неће на *чоeka* (92).

Консонантске групе се, као и вокалске, неретко упрошћавају испадањем једног од чланова. Забележени су примери елиминације иницијалне (16), медијалне (17) и финалне групе:

(16) кад је *комиир* испод јабука (99);

(17) тако *исјанејте* смијешни (67); *овака* писма (74);

---

⁶ Са овиме се слажу и прилике у околним говорима: в. Николић 1972: 661–662; Ђукановић 1995: 60; Марковић 2011: 466–468.

(18) несретна Иванка Љубишина је имала само *осамнес* (19);
здравље није *долес* (176).

Сви наведени фонетско-фонолошки дијалектизми у тексту су употребљени циљано, да дочарају говор ликова пишневог родног Љубиша. Сходно томе, сви они представљају фоностилеме. Форма фоностилема „у туђем говору увијек према стандарднојезичкој форми представља дијалектизам или колоквијализам. Зато је тип фонолошког онеобичајења лексеме у директној зависности од дијалекатске припадности јунака” (Ковачевић 1997: 112). Издвојени примери дијалектизама представљају различите врсте фоностилема.

Тако дијалектизми у којима долази до редукције неког елемента представљају рестриктивне или детракционе фоностилеме. Ту спадају афереза (*џалијанске, нако, вамо, вала, оћеије*), апокопа (реко *ди, долес*), синкопа (*џоииа, џоватај, исјанеије*), синереза (*ћуџо, џоумиро, леџо*). Од адјекционих или простриктивних фоностилема, а то су они стилемии који се темеље на проширењу примарног облика лексеме (Ковачевић 1997: 118), Ршумовић користи дијарезу, и то у наведеним ијекавским облицима у говору ликова наспрам екавских у говору наратора. Супституционални фоностилемии у овом Ршумовићевом делу јављају се код замена фонема *џ* и *х* (*влаша, вењер, Микаило, иџ*), као и код књижевнојезички недопуштених ијекавских јтовања (*куђење, џего*).

1.2. Морфолошки дијалектизми

На плану морфологије издвајамо само неке од маркантнијих особина које су дијалекатски маркиране. Остале карактеристике – попут облика датива, инструментала, локатива множине на *-ма*, енклитичких форми заменица *нам, вам* и сличних особина које су одлика и стандарднојезичког идиома – нећемо посебно издвајати.

Ономастичко-хипокористички модел код облика типа *Јово, Перо* и сл. у говору ликова има промену *Јово-Јова-Јову/Јовов*, што је одлика говора херцеговачко-крајишког типа (Окука 2008: 62):

(19) *Трешњо* (65); *Симо* (125) одазва се *Неђо* (150); каже да *Глишо* уопште није *Глишо* (241); *Саво* (205); *Неђо* (219); *Божо* Симовић (191); деда *Божо* (191); обрецну се на њега *Слобо* Терзић (241); ево *Љуба* живога (224); попети се на камен па дозивати *Паја* (77); једва сам смирио *Глиша* (242); то је била *Божова* узречица (191).

У заменичко-придевској промени у облицима генитива множине (20), датива (21) и инструментала множине (22) забележени су наставци старих тврдих основа⁷:

(20) поред *самијеј улазнијеј* врата (17); не би ми после жао *онијеј жалоснијеј мојијеј* кокошки (42); због *овијеј* јабука (99); *овијеј* ми очију (64); од *њеџовијеј* ријечи (75); успомену на мог побратима из *џешикијеј* дана (75);

(21) *тим* *новијем* бројевима (139); *џијем* *комунистџичкијем* отровима (119);

(22) са *онијем* реденицима *укриџенијем* (42); са *онијем* *мрџвачкијем* *џавама* (42); међу *онијем* *кржљавијем* *џрнијем* *џоровима* (156).

Облик заменице *неџџо* има редовно у облику номинатива јединице финални вокал *-а*:

(23) примјетила сам да је *неџџа* карли (16); мрнџају *неџџа* (40); *неџџа* му шапну (41); виче *неџџа* (41); *неџџа* да се поједе (42); кад имаш *неџџа* да кажеш (79); мора се *неџџа* продати (129).

Забележене су и потврде за облик демонстративне заменице: *ене* их (16); генитива множине присвојне заменице: *њин* отац (65); те дативског облика личне заменице: да *џеде* дамо његово име (75) и *џеде* ће се он наћи (75). Прилог *овде* редовно се јавља у фонетском лику који је одлика херцеговачко-крајишког дијалекта у целини (Окука 2008: 64): увати *вође* (240); *вође* пише (242).⁸

Инфинитив се редовно јавља у дужој форми, са наставцима *-џи* (24) и *-ђи* (25)⁹:

---

⁷ П. Ђукановић их бележи и у говору Драгачева, с напоменом да се употребљавају са смањеном фреквенцијом, што наговештава ишчезавање ове промене, по чему се драгачевски говор удаљава од осталих идиома источнохерцеговачке основе (Ђукановић 1995: 141). У говору Ужичке Црне горе ови облици јављају се у већем броју (Марковић 2011: 538–539).

⁸ Тако би овај облик спадао и у фоностилеме, и то оне настале метатезом.

⁹ Облици са очуваним наставцима *-џи* и *-ђи* обични су и у говору Драгачева (Ђукановић 1995: 147), Горобиља (Николић 1972: 679–680) и Ужичке Црне горе (Марковић 2011: 579).

(24) моју чељад нећеш *зайрашивајџи* тијем комунистичкијем отровима (119); морам *диџи* опрезан (140); зато ћемо мало *џромијениџи* име (19); мора *диџи* (19); ђаво ће га црни *знаџи* (23); немој га *љуџиџи* (75); немој га *ћераџи* (75); нешта ће сигурно *издаџи* (99); неће *родџи* (99); немој се *џравиџи* луд (41); грдно иг *џоїледаџи* а камоли *слушаџи* (42);

(25) и тебе ће се он *наџи* при руци (75); *сјеџи* нову (66).

У говору ликова облици помоћног глагола у ликовима потенцијала морфолошки су уједначени – сведени на *ди* – *дили ди* лијеп пар (104), док се у говору наратора јављају стандарднојезичке форме: јер *дих* желео (47); кад *дих* почео да кашљуцам (79).

Као и фонетски, и морфолошки дијалектизми у овом делу употребљени су са намером да дочарају аутентични говор ликова из пишевог детињства. Употребом одређених дијалекатских морфолошких ликова, пре свега у придевско-заменичкој деклинацији, наспрам стандарднојезичких које користи наратор, он се дистанцира од оних ликова који припадају његовој прошлости.

1.3. Синтаксичке особине

Као најзначајније синтаксичке дијалектизме у Ршумовићевој прози *Три чвора на њрејавици* издвојићемо глаголске облике карактеристичне за херцеговачко-крајишки језички ареал. Специфична употреба одређених глаголских облика, пре свега времена за исказивање прошлости, чини ове елементе врло стилогеним.

Добро чување инфинитива и његова честа употреба у свим синтаксичким позицијама у којима се иначе среће и у стандарду одликује и говор ликова (26) и нараторски говор (27), с тим да се и у једном и у другом јављају и потврде замене овога облика конструкцијом *га* + презент (28), што је такође одлика и стандарднојезичког идиома:

(26) моју чељад нећеш *зайрашивајџи* тијем комунистичкијем отровима (119); морам *диџи* опрезан (140); зато ћемо мало *џромијениџи* име (19); мора *диџи* (19); ђаво ће га црни *знаџи* (23); немој га *љуџиџи* (75); немој га *ћераџи* (75); и тебе ће се он *наџи* при руци (75); нешта ће сигурно *издаџи* (99); *неће родџи* (99); *сјеџи* нову (66) немој се *џравиџи* луд (41); грдно иг *џоїледаџи* а камоли *слушаџи* (42); неко ће *џасџи* с трешње, некоме ће крава *џојесџи* капу, неко ће неком *реџи* да је тукмез (155); *ђе ће сџановаџи*? (187); није срамота *реџи* (15);

(27) *йрекрсїиїи* ноге на камену и бројити облаке (77); значило је да *ћемо* их *ухайсиїи* (91); кад је почело *ницаїи* (99); морали смо све то напамет *израчунаваїи* (138); само треба *одузетїи* од коначног броја једну двојку, и *добитїи* замишљени број (140); непогрешиво је осећао када *ћемо* *наићи* (142); теби *неће йорасїи* (153); па сам се почео све више *дружитїи* с њим (162); где и кад *ће* ми *йоказайи* (168); то није могло *йроћи* без последица (176); било нам је досадно *слушайи* (149); *рећи ће* ми да сам „шенуо”, или *ће се смејайи* (71); то *ће дитїи* знак (71); (28) мораш *да йазии* (79); не море нос *да* ти *йрими* довољно ваздуха (79); ако си стварно решио *да куїујеш* (131); почеле *да се извињавају* због исмевања (104); овим договором је хтео *да учврстїи* у нама уверење (130); али су девојчице почеле *да йлачу* (134); почели су *да* нас *задиркују* (136); чоек је престао *да лаје* (149); није умео *да* нам *исїрича* (156).

Бројни примери аориста у говору ликова показују да је место овога облика у систему глагола стабилно. Употребљава се за исказивање прошлих свршених, ређе несвршених радњи из домена ближе или даље прошлости говорног лица, а бележили смо га и у нараторском (29) и у дискурсу ликова (30):

(29) [...] *йрїох* онај кофер и он јој *исїаде* из руке. Ја га *не ухваїиш*, па кофер *шљасну* у блато поред мојих ногу. Блато *йрсну* на све стране, али углавном *ублаїи* моје сукнене панталоне. *Подїїох* дрзо кофер и *осврнух се* да ми неко каже куд да га носим. (189);

(30) *учини* ми *се* да чујем људски говор (15); кад стабло *крену* да пада (15); *враїисмо се* кући (19); Љубиша *леже* у кревет (19); за три дана и он *се йресїави* (19).

Најчешће се овај облик среће у низовима у ширим наративним одсечима, где се њиме исказују сукцесивне појединачне радње које су делови неког комплекснијег догађаја. Употребљен на овај начин, аорист омогућава да приповедање буде динамичније, те да се радње брже смењују (Вељовић 2018: 188):

(31) *Салећеше* Бугари да товаре, она кобила ко да је мене питала, *шуће*, *йрїље* док натоварише, па кад *кренуше*, бого мој, кобила *се ражцилиїи*а низ ливаду, све у трупац, *йокида* колане, она станица *се разлеће* по ливади у парампарчад. Богами *се ја уїлашик* убиће ме сад, ал они у вртуму, доље низ Мариће,

ваљда им јавило да партизани иду, те ни ону Ђопову кобилу *не убише* [...] (41); Боже, то *се* некако *заврши*, Микаило им *даде* и неке ракиштине, *њонањијаше се* и *њадоше* ко поклани, *ђе* се ко нашо... Оне танцаре оставили околo, прислонили уз кућу, а мени не да *ђаво* мира, но узмем ону једну пушчетину па је заврљалим преко ограда у Велисављеву ливаду... Е вала, кад ми *шњњњовасмо* нек и ви мало штетујете (43); *Коначише* они ту, кад ујутру сабајле *гојури* курир, нешта *рече*, те се они *узмуваше*, онај главати *се сњаде* дерати на оне друге, *њоњрадише* пушке и оне ранце, *виђе се* одма да *ђе* у джежанију... а ја само гледам оће ли приметити мањак пушке, *њримњњише*, један младић, ваљда једини без оне брадурина, скупио се ко кило у пола кила, ниђе га нема, оборио главу, а онај главоња се зацрвенио, кипти од бијеса, *ђе* ти је пупка балавандеру, не знам војводи, *ђе* ти је, говори, не знам, војводи... трипут га пита, оно дијете трипут *не знаде* да му каже, а главоња *зовну* другу тројицу с пушкама, па им каже [...] (43).

Приликом обликовања нарације у говору ликова и у нараторском дискурсу најобичнији је временски транспоновани презент. Овај облик, будући временски транспонован, постаје изразито стилогено језичко средство. Наиме, глаголски облик чија је примарна служба обележавање радњи које се дешавају у моменту говора при временском транспоновању у сферу прошлости задржава основни чинилац своје семантике – исказивање радње која је актуелна у тренутку када се о њој говори. На тај начин се прошли догађаји испричани посредством дискурса у коме доминира наративни презент реактуелизују, оживљавају, те као такви представљају реципијенту (Вељовић 2018: 96). Ово на плану рецепције омогућава да се испричани догађаји доживе као да се одвијају сада, у тренутку говорења о њима, а то значи и интензивније уживљавање у свет приче:

(32) То Устока јауче! Предвече *крене* из Врањевине, *њроњумара* кроз село, *њокуша* да побјегне преко Невоље, али *ђавола*, Невоља превисока и за јачи вјетар од Устоке! Онда *се* она *усковињњла* уз Невољу, па *оњњцивили* у Брезице, па *се њокаје* и *њоврањњи* у Омар, и ту *зајауче* од муке међу онијем кржљавијем црнијем боровима (156); *окрешем* некако гране, и једва *заврзем* трупца влачегом и *довучем* га кући (15); Кад су се мало коварнули, они ти *чују* да тамо преко Муртенице, у Љубишу, *има* нека *ђевојка* на миразу, сама, те ти они тамо, један *се њризњњњи*, други им *њомоњне* у почетку око стоке, па *се* после и он ваљда *ожени*, и тако ти је некако било! (23–24); *Бежим* ја испред Немаца. Они *долазе* из Кршева, од Точка, одозго, изнад куће, пуцајући, а ја

дежим из све снаге у цикцак да ме не погоде. *Усијевам* да избегнем метке јурећи поред старе брвнаре ка огради која дели двориште од кромпиришта испод куће (36).

Наративни императив (33) забележили смо само у једном примеру приповедања прошлих понављаних радњи. Овај облик обичан је у западнијим говорима штокавског језичког комплекса, те је и његова појава очекивана. У стандардном језику он је потпуно потиснут од стране потенцијала, који у говору ликованисмо забележили, док је у нараторском дискурсу сасвим обичан (34):

(33) [...] па заврзу ону вјенчаницу с оба краја, да једни вучу на једну а други на другу страну, па *угри* дренаваком по оној стоци, *угри*, да истегну ону греду (66);

(34) Ако *дисмо* тог дана, кад урежемо црту, *стии́ли* на време у школу, онда *дисмо* сутрадан *знали* да ли ћемо на време, или колико раније, *стићи* у школу. Ако *ди*, према нашим сатовима, *било* времена, *оди́рали дисмо* једну утакмицу „гуце” на црквеној луци (105); Кад *ди израсла* отава, пуштали смо краве да пасу око Камена, а ми *дисмо се њели* на њега, као на неки престо, и одатле надгледали околину (76).

И наративни императив и наративни потенцијал, којима се у српском језику исказују прошле понављане радње подразумевају не фактографско приповедање какво се постиже употребом перфекта, као стилски неутралне јединице, него емотивно ангажовани, евокативни и носталгични повратак у прошлост, што свакако одговара тематици прозе у овој збирци.

У малом броју примера забележена је и употреба обезличених конструкција, што је још једна од синтаксичких карактеристика херцеговачко-крајишког дијалекта:

(34) ваљда им *јавило* да партизани иду (41); Било је питање тренутка кад *ћеш...* *не њоменуло се!* (50); *јер се не ваља* да мушкарци томе присуствују (8); *Било се* неписмено (12);

Са синтаксичко-стилистичког аспекта нарочито су занимљиви дужи делови текста који припадају дијалекатским говорницима. Будући да такве целине репрезентују живи говор, у њима су честа изостављања и скраћивања не само на фонолошком, него и на синтаксичком плану језичког израза. Тако у примерима (35) бележимо изостављање помоћног глагола, док је у примерима (36) изостављена читава предикатска конструкција:

(35) Они ми, бре, ко браћа! (76); *Поумиро* народ који је знао (12); *Била* зима, – прича мајка, – а ти *леіо* поред прозора и за-спо. Ми *заборавили* да притворимо прозор, ушуњо се мраз (18);

(36) Благо баби, сваки прдеж – *банка мање докџору* (15); Зато сам рескиро, наредио Мици да легне поред тебе, па *једну иілу шеби у вену, груіу њој у вену* (71); Него, устајтем пуните чокаре, и *косе у руке!* (167).

Синтаксички дијалектизми у језику овог књижевног дела, пре свега они који се односе на употребу глаголских облика за исказивање прошлости, употребљени су с циљем да се та прошлост представи аутентично. И сам наратор своје ликове представља тако што их пушта да говоре о прошлим радњама, и то најчешће онима који су у директној вези са нараторовим животом, односно, онима који говоре о његовом рођењу, болести и одрастању. Осим њих, јављају се и друге конструкције које доприносе аутентичности говора ликова, као што су наведене обезличене или елиптичне конструкције.

2. Закључак

Анализа дијалектизама у Ршумовићевеј прози *Три чвора на њрејавици* показала је да се аутор дијалектизмима користи као главним средством карактеризације својих јунака. Пуштајући своје јунаке да говоре чистим дијалекатским говором, Ршумовић у приповедање уноси свежину и снагу матерњег идиома.

Из дискурса пренесеног говора књижевних ликова издвојили смо фонетско-фонолошке, морфолошке и синтаксичке дијалектизме, указујући на разлоге употребе дијалектизама на сваком од анализираних језичких нивоа. Посебно смо истакли и употребу стандарднојезичких форми у говору наратора, који на тај начин дистанцира себе не само од ликова из своје прошлости, већ и од себе као дечака, будући да се, када проговара као дечак из Љубиша, у потпуности служи дијалектом.

С обзиром на то да је ово дело намењено пре свега дечијој читалачкој публици, дијалектизми имају још једну функцију, а то је да млађе читаоце заинтригирају другачијим језичким изразом. Језик који је богат дијалектизмима на свим језичким нивоима деци је занимљивији у односу на књижевни језик, побуђује у њима заинтересованост за другачије језичке форме и пружа могућност да јунаке Ршумовићевог детињства пореде са јунацима сопственог детињства.

Извор

Ршумовић (2007): Љубивоје Ршумовић, *Три чвора на шрејавици: сећање на крилајто дейињсйво*, Београд: „ТЕН2002” д. о. о.

Литература

Андрејевић, Андрејевић (2016): Даница Андрејевић, Ана Андрејевић, Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића, *Дијалектѝи срѝскоѝа језика: исѝраживања, насѝава, књижевносѝ*, Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар, Педагошки факултет у Врању, 39–49.

Вељовић (2018): Бојана Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, *Срѝски дијалектѝолошки зборник*, књ. LXV/1, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 7–477.

Ђукановић (1995): Петар Ђукановић, Говор Драгачева, *Срѝски дијалектѝолошки зборник*, књ. XLI, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 1–240.

Ковачевић (1997): Милош Ковачевић, Фоностилематика репрезентолошких дискурса Стевана Сремца, *Књижевно дело Сѝевана Сремца – ново чѝѝање*, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Студијска група за Српски језик и књижевност Филозофског факултета, 109–125.

Лешић (1979): Zdenko Lešić, *Jezik i književno djelo*, Sarajevo: Svjetlost.

Марковић (2011): Славољуб Марковић, Говор Ужичке Црне Горе, *Срѝски дијалектѝолошки зборник*, књ. LVIII, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 337–670.

Муртагић Туна (1998): Хаснија Муртагић Туна, Дијалектизми као стилогени елементи у аутобиографској књижевности, *Научни сасѝанак славистѝа у Вукове дане*, 27/1, Београд: Међународни славистички центар, 525–535.

Николић (1972): Мирослав Николић, Говор Горобиља (код Ужичке Пожеге), *Срѝски дијалектѝолошки зборник*, књ. XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик, 619–674.

Станковић (2016): Милена Станковић, Симболика родног звука у делу Радосава Стојановића, *Дијалектѝи срѝскоѝа језика: исѝраживања, насѝава, књижевносѝ*, Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар, Педагошки факултет у Врању, 229–239.

Julijana S. Despotović

University of Kragujevac

Faculty of Philology and Arts

Centre for the Study of Language and Literature

Bojana M. Veljović Popović

Department of Serbian Language

DIALECTISMS AS STYLISTIC MARKERS IN RŠUMOVIĆ'S *TRI ČVORA NA TREPAVICI*

Summary: The goal of the paper is to analyze the dialectic level of the collection of short stories *Tri čvora na trepavici – Sećanje na krilato detinjstvo* by Ljubivoje Ršumović. Our primary interest lies in the way the idiomatic characteristics of this work, written in the Shtokavian dialect, are manifested through the speech of its protagonists. We have singled out, classified and analyzed phonetic-phonological, morphological and syntactic dialectisms. As the most significant phonetic-phonological dialectisms, we present the Jekavian replacement of the former vowel *jat*, eliminating vowels from the initial and final position, unstable consonants *h* and *f*, as well as the phoneme *v* in an intervocalic position. On the morphological level, we have noticed suffixes of the archaic hard base in the declension of pronouns and adjectives, the change of the onomastic-hypocoristic model such as *Jovo–Jova–Jovu/Jovov*; as well as the regular occurrence of the infinitive in its full form. The most significant syntactic characteristics on a dialectic level are seen in the usage of verb forms, namely those for expressing the past.

The dialect which the characters of this book use belongs to the southern regions of the Shtokavian dialect and as such fits into the areal of the Eastern Herzegovinian dialect. Keeping in mind that dialectisms in the characters' speech of the novel are only one of the examples of characterization, they prove to be a strong stylistic feature. By using them, Ršumović brings to life his forgotten childhood heroes, presenting them to the contemporary readers and introducing them to a past world.

Keywords: dialect, dialectisms, Ljubivoje Ršumović, idiom, stylistic markers, characters' speech.